

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО: ПРИРОДА БУНТУ

Творчий феномен Василя Симоненка – одного з найяскравіших представників шістдесятництва – зацікавлює передусім неповторністю художнього стилю, свіжістю і новизною поетичного мислення. Виникає необхідність з'ясувати першопочтових літературного бунту, у процесі якого Василь Симоненко витворив свою, альтернативну реальність з неповторним духовним світом і цінністю кожної особистості і протиставив її стандартним істинам радянської літератури. Він вирвався із замкнутого кола радянської ідеології, заперечив традиційні соцреалістичні цінності і взяв за орієнтир високу моральність, гуманізм, духовну і творчу свободу.

В умовах постійного тиску тоталітарної системи Василь Симоненко постав перед вибором: змиритися із соціальними порядками або розпочати протистояння з ними, вперто боротися за свободу. Адже, як стверджує Альбер Камю, "лише бунтуючи, людина стає вільною: свобода і бунт неподільні" [1, с. 234].

Чим визначніша особистість, чим масштабніша її діяльність, тим важче укладатися їй у які б то не було правила, приписи, еталони, жити в злагоді з собою і з світом. Особистість такого складу, як правило, має досить високий рівень незадоволеності світом і собою. Але ця незадоволеність у розвиненої, творчо обдарованої особистості має діяльний характер. Почуття незадоволеності слугує імпульсом, що спонукає особистість до зміни обставин свого життя, до бунту [5, с. 165]. Заперечення деяких сторін дійсності встановлює наявність межі, яку бунтар не дозволить перейти. Тобто бунт полягає і в пристрасному протесті проти втручання у власне життя чи в життя суспільства, і в ясній впевненості бунтаря в своїй правоті. Якщо такого почуття справедливості немає, то не буде і бунту.

Українській нації від природи не притаманні активні настанови на світоперебудову. О. Кульчицький писав: "В українському географічному довіллі вчуття в "хвилясту м'якість" лісостепу чи в "безкраю далечинь степу" – не розбуджує активності. Навпаки, сприяє радше контемплативним, споглядальним настановам, та одночасно виникненню ентузіастичної компоненти, наскільки рух у "безкрає", що супроводить вчуття у степ, розбуджує одну із форм "еросу": схильність до почуття любові до безконечного, недосяжного й абсолютного. Та не тільки в процесах вчуття, але і в сфері бажань і прагнень людини не може бути мови на смугах плодючого чорнозему про спонуки розвитку для активної настанови" [9, с. 53]. Але так складалося історично, що доля вимагала від українців більшої активності. В історичному становленні української ментальності особливе місце займає екзистенціально-межовий стан психіки, який витворила протягом століть відповідна геополітична ситуація в Україні. Тут мова вже йде про життя цілої нації на межі. Починаючи від доби татарсько-турецької навали, українські землі зазнавали розорення, перебували під тиском політичних обставин протягом багатьох віків, а нація зазнавала негативної селекції, тривалого винищення найкращих своїх представників.

О. Кульчицький виділяє два способи життя у такій екзистенціально-межовій ситуації: "vita maxima et heroica" авантурничо-козацького життєвого стилю і "vita minima", поведінка "анабіотичного" стилю притаєного існування, що нею, за переказами, рятувалися від загибелі наші предки, заховавшись перед ворогом в озерах і віддиhaючи стеблами трощ. Перша із них вела в своєму ідеальному продовженні до "ентузіастичної компоненти", друга до "стилю прихованості", до звуження сфери життєвих контактів із світом, придушення життєвих уназверхнень, до "відступу в себе", до обсягу власної інтимності і тим самим до тих світосприймальних скерувань, що таким реакціям відповідають" [9, с. 53].

Нова генерація обрала шлях протистояння. Так, як під постійною загрозою кочівників витворився новий тип вояка-хлібороба – козака, так під натиском тоталітарної системи з'являється нове покоління української інтелігенції, яке не змогло змиритися із свавіллям комуністичної партії. Коріння цього протистояння, як стверджує О. Кульчицький, сягає ще років громадянської війни і лише в 60-ті роки знаходить своє вираження. "Новий тип українця, що зродився в ХХ ст., не є фразою. Наші батьки, що

пережили і творили національну революцію, вернулися додому дещо іншими. Таким чином, їхні діти мали перед собою інший тип людини, від якої мали перебирати громадську настанову, спосіб думання і реакцій на певні ситуації. І хоч молодші генерації вже особисто не переживали такого революційного струсу, вони залишались під його впливом саме за посередництвом своїх батьків" [9, с. 92-93]. Генетична пам'ять відродила за давніми поривами до бунту, до відродження справедливості, до протистояння, надала сили відстоювати свої інтереси.

Важливе значення для розуміння природи бунту мають індивідуальні особливості характеру Василя Симоненка. За спогадами друзів і колег, він був людиною дуже гордою, безкомпромісною, незалежною. Віктор Онойко, однокурсник Василя Симоненка, так говорить про нього: "Дуже не любив блюдолизів, пристосуванців. Ці риси вважав найогиднішими" [2, с. 13]. Так, в "Окрайцях думок" поет називав таких людей флюгерками, він зневажав їх. Тому що *"мало великим себе уявляти – треба великим бути"* [7, с. 164].

Саме це і зашкодило йому, бо міг і не змовчати, коли заходило на принципи. Виступаючи проти порядків, нав'язаних компартією, Василь Симоненко виступав і проти її всевладдя взагалі.

Митець, що бунтує проти дійсності, одразу потрапляє під підозру тоталітарної системи, тому що вона відчуває в ньому ту ж силу, яка допомагає рабу звільнитися від кайданів поневолювача. Саме тому "товариші із КГБ" так одразу взялися гасити це полум'я бунту, що розросталося і розросталося, незважаючи на арешти, допити, побиття та інші найрізноманітніші засоби морального та фізичного знущання. Якби шістдесятництво було просто літературним явищем, чи було б таке гоніння на його представників?

Бунт шістдесятників, що виростав із мовчазного незадоволення, з неприйняття догм соцреалізму, розгорнувся до небачених масштабів. Спочатку вони виступили проти бездуховності, аморальності нації, але потім зрозуміли, що коріння цієї бездуховності в комплексі меншовартості, нав'язаному нашому народу протягом трьох століть.

Складні історичні обставини закрили європейський шлях розвитку нашої країни, що відповідав потребам національного менталітету. Протягом віків на традиційні психоповедінкові архетипи українців було накладено "євразійську" матрицю світосприйняття з абсолютною домінантою тотального підкорення за вертикаллю, котра сягала до імперського центру. У створюваних з азійською жорстокістю алгоритмах життєдіяльності не було місця цілісній особистості, яка відповідає за історію свого народу та власне життя. Саме з усвідомленням цієї історичної ситуації і прагненням подолати негативний вплив тоталітаризму шістдесятництво стало громадським, суспільно-політичним рухом, зібранням особистостей, які боролися за справедливість і свободу. Довголітня неволя хоч і залишила на українській душі свій важкий слід, але глибинний стрижень тієї душі залишився незламним. За зовнішньою "покірністю" українців криється могутній, нестримний потяг до волі. Рабське існування в тоталітарній державі протиприродне для українця, нездатного до бездумного послуху, історично зорієнтованого на самостійне прийняття рішень і повну відповідальність за їх виконання. Він підкоряється лише зі страху знищення (не обов'язково – фізичного), йдучи за інстинктом життя. Але все ж у найбільш критичні моменти історії Волю українці цінують вище, ніж своє життя.

Василь Симоненко рано збагнув своє призначення, не боявся його і ніби аж накликав свою долю:

*Я хочу бути несамовитим,
Я хочу в полум'ї згоріть,
Щоб не жаліти за прожитим,
Димком на світі не чадіть* [7, с. 65].

Вражає фатальне передбачення своєї смерті поетом. Він не тільки відчуває загрозу загибелі, а й визначає майже точний її час.

*Не докорю ніколи і нікому,
Хіба на себе інколи позлюсь,
Що в двадцять літ в моєму серці втома,
Що в тридцять – смерті в очі подивлюсь* [7, с. 69].

Фізична смерть не лякає поета, найголовніше для нього – залишатися людиною. "Втрата мужності – це втрата людської гідності, котру я ставлю над усе. Навіть над самим життям" ("*Окрайці думок*", запис від 6.VII.1963). Він сприймав смерть як "вихід за межі", подолання силового поля світу, як перехід до найвищої форми свободи.

Альбер Камю стверджує: "Коли індивід насправді готовий померти і в бунтівному пориві справді приймає смерть при певних обставинах, цим він демонструє, що жертвує собою в ім'я блага, яке, на його думку, важливіше його власної долі. Якщо бунтар зважився піти на смерть, щоб не втратити право, яке він захищає, то це значить, що цінність цього права для нього вища, ніж цінність самого себе" [1, с. 159]. Василь Симоненко розумів, що відстоює не лише власну гідність і честь, а свободу всього народу. А ця цінність варта того, щоб за неї боротися. Він говорив від імені всіх людей, утверджував українців як націю:

*Народ мій є! Народ мій завжди буде!
Ніхто не перекреслить мій народ!
Поцезнуть всі перевертні й приبلуди,
І орди завойовників-заброд!..* [7, с. 52].

Перебування під постійним тиском мало б спричинити глибоке розчарування у цьому абсурдному світі, повний відчай. Але відчай – пасивне почуття. Людина у відчаї засуджує всіх, бажає всього одразу, але нічого зокрема. Бунтар же "заперечує, але не відрікається" (Альбер Камю). Для того, щоб творити прекрасне, він повинен заперечувати дійсність, але водночас захоплюватися її окремими сторонами. Мистецтво веде дискусію з дійсністю, але не відвертається від неї. Василь Симоненко бачив у світі і те прекрасне, яке треба захищати, але для боротьби потрібні енергія, сила, натхнення. Часто джерело такої енергії, яка дає порив до бунту, бачать в озлобленні, гніві. Насправді ж порив до бунту є більш вагомим, ніж акт протесту у своєму крайньому вияві. Василь Симоненко в статті "Наша рідна Вітчизна" писав: "...гніву і ненависті вистачає лише для того, щоб зруйнувати щось. Але ненависть не може будувати. Перетворює, оновлює і завітчує землю тільки любов – любов до рідної землі, до людей, до праці..." [8, с. 64].

Бунт – це завжди активність, рішучість, порив. Він виникає з надлишку енергії та жаги дій. Василь Симоненко завжди в постійній напрузі і пориваннях "в океані рідного народу відкривають духовні острови!"

*Дай мені у думку динаміту,
Дай мені любові, дай добра,
Гуркочи у долю мою, світе,
Хвилями прадавнього Дніпра* [7, с. 69].

Василь Симоненко прагнув не тільки свободи і справедливості. Передусім він вимагає визнати українців за націю, самобутню і величну. Гуманістичну спрямованість бунту підкреслює також Альбер Камю: "Раб повстає в ім'я блага всіх людей. Він вважає, що існуючий порядок речей заперечує в ньому те, що є спільним для всіх" [1, с. 161]. Тобто людина не є сама для себе цінністю, яку вона прагне захищати. Цю цінність утворюють всі люди.

Спочатку шістдесятники хотіли не стільки перемоги, скільки поваги. Вони були готові витерпіти біль, були готові навіть до смерті, але не могли допустити приниження, зневаги. Адже найвища цінність у світі – людська особистість:

*Бо ти на землі – людина,
І хочеш того, чи ні –
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні* [7, с. 123].

Творчість шістдесятників – це шлях до себе, до своєї самості, самопізнання і самоздійснення. Вони сприймали творчість як спробу подолання духовної катастрофи в час втрати традиційних цінностей і пошуку нових орієнтирів. Творчість стала для Василя Симоненка способом екзистенційного бунту.

Поет з його загостреним почуттям справедливості піднімається над побутовим світосприйняттям з вимогою вдосконалення світу. Він намагається відкрити, пояснити суть буття через призму особистого існування людини. Ця риса притаманна митцям-шістдесятникам. Вони відходять від типових соцреалістичних тем і починають говорити

так, "наче їх ніколи не вчили, про що і як треба писати..." (Є. Сверстюк). У центрі уваги поетів опиняється людина: проста, часто зморена і виснажена життям, обтяжена домашніми клопотами, але з неповторним духовним світом. Замість стандартних формул і постулатів соцреалізму у поезію приходять почуття. Василь Симоненко насичує свої твори конкретикою життя, заглиблюється у психологію простого трудівника, вболіває за його долю. У поезії вже немає "світлих ідеалів" соцреалізму, основна увага – зримим конкретним образам баби Онисі, діда, дядька Оверка, тітки Варки. Василь Симоненко зламав нав'язаний нашому народу стереотип, що людина – гвинтик суспільного механізму, коліщатко історії, яке в будь-який момент можна замінити рівноцінним. Він ствердив, що людина – центр і найбільша вартість Всесвіту, що лише людина спроможна змінити світ на краще. У його творах простежується шире зацікавлення реальними проблемами людей, їх болем і стражданнями, не задекларованими радянською владою. Василь Симоненко відчував, що поету потрібні "серце і розум", а не стандартні формули і примітивні теми. В його "Окрайцях думок" від 21 червня 1963 р. читаємо: "Ледве не задихнувся в пороховому диму ідеологічних баталій. Реалізм одержав чергову вікторію, не творами, правда, а адміністративними заходами. Взагалі, небезпека формалістичного безумства, здається, була позірною. Реальною залишилася, як і була, загроза формалістичного недоумства в літературі. Бо хіба не формалізм, коли сотні писарчуків за наперед заготовленими схемами обсмоктують десяток-другий так званих вічних ідей – люби працю, поважай тата і маму, не дивись косо на сусідів. Формалізм починається там, де кінчається думка" [8, с. 386].

Симоненко намагався протистояти системі, боротися з несправедливістю, зрадництвом, холуйством. Він ішов уперед, "проти вітру", працював і був активним – він жив. Якось поет говорив: "Нам треба вище піднімати голос проти байдужості, в якій би формі вона не проявлялась" [8, с. 365]. Так, він не був байдужим. Він жив для народу, мріяв про духовне вдосконалення сутності людини, про пробудження національної самосвідомості українців.

Потрясіння, викликане трагедією, що відкрилася перед молодим поетом на місці поховання жертв сталінських репресій у Биківні, стало поштовхом до написання поезії "**Пророцтво 17-го року**". Лише недавно факт розстрілів визнано офіційно, але місцеві жителі знали про це давно. Відомий режисер і письменник Лесь Танюк розповідав, що група молодих митців, серед яких був він сам, Алла Горська та Василь Симоненко, побувала на початку 60-х років там, "на цвинтарі розстріляних ілюзій", після чого і з'явився цей вірш. Вони заявили про це в Київську міськраду і потрапили в немилість. Саме цей факт, вважає Юрій Зайцев, і став причиною того, що Василя Симоненка жорстоко побили, а, отже, став і причиною смерті поета [5, с. 10].

Викривальна сила цієї поезії – надпотужна. Рішучим, безапеляційним вирокom звучить ця інвектива:

*Тремтять, убивці! Думайте, лакузи!
Життя не наліза на ваш копил.
Ви чуєте? На цвинтарі ілюзій
Уже немає місця для могил!
Уже народ – одна суцільна рана,
Уже від крові хижіє земля,
І кожного катюгу і тирана
Уже чекає зсукана петля* [7, с. 42].

Симоненко постійно полемізує з тими, хто вважав трудівників просто придатками до машин, до тих установ, якими керують "виняткові люди, видатні та геніальні політики". В поезії "**Можє, так і треба неодмінно...**" Симоненко звертається до "геніальних людей" з притаманною йому пристрасною: "**Генії! Безсмертні! На коліна Станьте перед смертними людьми!**" [7, с. 153].

У статті "Декорації і живі дерева" Симоненко пише: "Якщо оспівуємо фізичну (працю) – "дайош" мозолі і піт, якщо розумову – замислене чоло і натхненні очі. Висновків ми не шукаємо. Висновок уже давно готовий: всяка праця возвеличує людину, всяка праця потрібна суспільству, отже, спасибі тобі, Марійко, за мозолясті руки, за недоспані ночі і за кухоль смачної моні. Все це дуже правильно і дуже благородно. Але все це не поезія, а тільки інтелігентське сюсюкання, тільки профанація літератури. Та й чи

може бути поезією бездумне одописання, позначене "школярським підлим прагненням зробити все гладенько-правильним?" [8, с. 252].

У поезії *"Дума про щастя"* автор розкриває сутність "такого" важкого щастя, дорогу ціну, яку платить змучена жінка за нього:

*Ви мовчанкою соромливою
Постараетесь обминуть,
Що в доярки цієї щасливої
Руки й ноги вночі гудуть* [7, с. 75].

Поет знову показує, що усіма своїми досягненнями, прогресом, людство зобов'язане простим трудівникам, але "захоплюватись тим, що в наш час на жінці ще висить такий тягар, по-моєму, блюзнірство".

Проти всіх правил соцреалізму написано і вірш *"Некролог кукурудзяному качану"*. Довго цей вірш був під забороною, довго читали його підпільно, крадькома. Вірш алегоричний, сповнений гніву та обурення проти тих керівників, які й довели качана до загибелі. Пристрасно, як народне голосіння, звучить звернення до безневинної жертви:

*Качане мій, за що тебе згноїли?
Качане мій, кому ти завинив?
Качане мій, лягли в твою могилу
І людська праця, і щедроти нив* [7, с. 94].

Український письменник в умовах постійного блокування культури має бути насамперед просвітителем і борцем. Причому має не тільки світові відкривати свій народ, а ще й народів пояснювати самого себе. Василь Симоненко зважився на такий шлях, на бунт проти соцреалістичних традицій в літературі, а відтак і на бунт проти всевладдя комуністичної партії. І, мабуть, через таке самовіддане служіння Василь Симоненко був одним із перших, що згоріли від любові й гніву. У спогадах Станіслава Тельнюка є, зокрема, такі нищівно-гострі й безжальні своєю правдивістю слова: "Смерть вибила його з найпередовіших лав борців-лицарів, але далі воювала його поезія, його творча спадщина, пам'ять про нього. І як же ненавиділи його поезію, його пам'ять сталіністи, які за часів Брежнєва здобулися-таки на реванш за удар, завданий їм на XX з'їзді КПРС. Не вмер би Василь Симоненко – його б вони загнали туди, куди загнали Василя Стуса, чи Івана Світличного, чи Євгена Сверстюка, чи Івана Дзюбу, чи Олесь Бердника, чи багатьох інших... Вони б знайшли спосіб розквитатися із ним. Але – і в цьому я непохитно впевнений – не змусили б його відмовитися від свого "Я" [8, с. 164].

Література

1. Камю А. Миф о Сизифе; Бунтарь. – Мн.: ООО "Попурри", 2000. – 544 с.
2. Крижанівський С. Радість першовідкриття // Симоненко В. Тиша і грім. – К., 1963.
3. Онойко В. Чи били Василя Симоненка?.. // Літературна Україна. – 1992. – 27 лютого. – С.11-13.
4. Пахаренко В. Як він ішов...Духовний профіль Василя Симоненка на тлі його доби. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – 52с.
5. Пахолко О. Шкода, що можу вмерти за Україну тільки раз // Експрес. – 2006. – 2-9 лют.
6. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч.-метод. посібник / За ред. Данія В. – К., 1996. – 792 с.
7. Симоненко Василь. Твори: У 2 т. – Т.1: Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи / Упоряд. Г.П. Білоус, О.К. Лищенко. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – 424с.
8. Симоненко Василь Андрійович. Твори: У 2 т. – Т.2: Статті. Рецензії. Нариси. Виступи. Листи. Автографи. Документи біографічного характеру / Упоряд. Г.В. Суховершко, П.М. Жук та ін. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – 320 с.
9. Українська душа / За ред. В. Храмової. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
10. Хайдеггер М. Время и бытие. – М., 1993. – 447 с.